

הערבים נוהרים למודיאון

כאשר וליד אבו שקרה רצה לצייר, אביו כעס ואילץ אותו לעבוד ולפרנס. כרים, בן משפחתו הצעיר, כבר גודל להמשיך את דרכו של דודו, האמן הנודע עאסם אבו שקרה, שמת בדמי ימיו. כעת, כחצי יובל מאז שהקימו האחים פריד וסעיד את גלריה אום אל פחם, נפתחת בעין חרוד תערוכה משותפת של המשפחה הראשונה של האמנות הפלסטינית

שני ליטמן צילום: גיל אליהו

התאריך הוא 31 באוקטובר, יום לפי ני הבחירות לכנסת ה-25. במעגל התנועה בכניסה לעיר אום אל פחם מסתובבות שתי נשים עם שלטים שמבקשי שים לעודד את תושבי העיר לגשת לקלפי ולהצביע למחרת. הן לא נראות מקומיות. מעל מעגל התנועה מתנוססים ארבעה שליטי ענק, שעל כל אחד מהם דיוקנו של מועמד אחר במפלגת כלייד, ושלט חמישי חווה את ארבעת המנדטים שתגרוף המפלגה ויבטיחו לה את מקומה גם בכנסת הבאה. אבל אנחנו כבר יודעים איך זה נגמא. כרים אבו שקרה מודה שאין לו כוונה ללכת להצביע למחרת, ולמעשה, בכל 40 שנותיו מעולם לא ראה קלפי מבפנים. חדר התצוגה היפה ורחב הידיים שבו הוא מציג את ציוריו לאספנים ואוצרים שמתעניינים בעבודתו נמצא בשכונה במעלה ההר, צמוד לסטודיו שלו ולבית שבו הוא מתגורר עם

אישתו וארבעת ילדיהם. על הקיר תלויים ציורי שמן גדולים, חלקם דיוקנאות אקספרסיוניים מאוד של כרים עצמו, חלקם ציורי פרחים וצמחים - רקפות בתוך עציץ, קוף ועליו ציפור, והרבה קטטוסים בכל מיני צבעים וצורות. ליד הדלת תלוי תצלום שחור-לבן ממוסגר של דודו, האמן עצמו אבו שקרה, שמת בשנת 1990 מסרטן, בט"רם מלאו לו 29 שנים. כרים היה אז רק בן שמונה, אבל זמן לא רב אחר כך התברר שהוא מיועד להמשיך את דרכו של הדוד המוכשר. "הוא המורה שלי. הוא תפס את היד שלי ואמר לי, תמשיך", אומר כרים.

מבחינתו, התערוכה שתיפתח היום תחת הכותרת "רוח האדם, רוח המקום" במשכן לאמנות בקיבוץ עין חרוד, ובה יוצגו בו בזמן כל אמני משפחת אבו שקרה, היא הגשמת חלום, ולא רק כביטוי. חלום שחלם באמת. "בשבילי להציג פעם ראשונה באולם מול

עאסם, זה הדבר הגדול. זה משהו שהופיע לי בחלום כשהייתי בן 16, והיום אני רואה את זה במציאות", אומר כרים. כשתוכננה התערוכה ונקבע תאריך הפתיחה, שהוא גם יום הולדתו של עאסם, אף אחד לא שיער שיהיה זה שבוע אחרי בחירות גור-ליות לכנסת, שתוצאותיהן יהיו כה מטרידות, ושהאירוע יקבל ממדים כה סימבוליים - חמישה אמנים פלסטינים, בני משפחה אחת, מציגים באחד הקיבוצים האיקוניים שבצפון ירדן, שגם אם אינו שוכן בפרוץ על על אדמות פלסטיניות, באדמה שמסביב בו קבורים כפרים שחרבו בשנת 1948, בני כבה הפלסטינית, בדיוק כמו הכפר שממנו ברחו משפחת אבו שקרה לאום אל פחם, לג'ון (כיום מגידו).

החמישה - וליד, סעיד, עאסם, פריד וכרים - לפי סדר הולדתם - שלכל אחד מהם מקום בולט ומשמעותי בסצינת האמנות הישראלית, גם משקפים בעבר דוניהם סוגיות שונות שקשורות בוהות, בהיסטוריה ובקיום הפלסטיני-ישראלי העכשווי. אם קודם כבר היה ברור שמדובר באירוע תרבותי משמעותי, הרי עכשיו הוא הפך לאירוע שעשוי להתפרש אפילו כחתרני. ודווקא משום כך מדובר בתערוכה הכרחית, כאן ועכשיו.

"ציבורים שלא מצויים בהתפתחות של

מימין: כרים, פריד וסעיד אבו שקרה. עיתוני התערוכה הפך אותה לסימבולית

יבואו עוד, ושהאמנות תצליח במקום שבו הפוליטיקה נכשלה. "בלי לעשות טובה. זו לא קבוצה שמחפשת ייצוג, אלא קבוצה מאד טובה של אמנים שיש להם אמירה. זה מהותי להביא את הקול הזה לקדמת הבמה. הערבים לא צריכים רק תקציב בים למנסור עבאס, אנחנו רוצים גם ייצוג תרבותי אמנותי. דווקא עכשיו צריך להיות יותר מקום לאמירה שלנו. התנועה הצינונית טיפחה כל מיני מיתוסים, כמו הפרחת הש"ממה וכו'. ואנחנו כערכים אורחי המדינה, לכאורה אין לנו היסטוריה, מורשת וויכוח. אנחנו נספחים. וזו בדיוק הנקודה שהתערוכה הו באה לחדד - את החשיבות שלנו כאן, כבני המקום".

אתה לא חושש שבדיוק להיפך, שזו אולי ההזדמנות האחרונה לעסוק בנושא הזה במוסד שמקבל תקציבים מהמדינה? מיישהו אמר שאחרי הבחירות יהיה שר או שרת תרבות שיחליטו להוריד את התערוכה. אני לא חושב. אני לא מאמין שזו התערוכה האחרונה. אני מסרב למחשבה הפטאלית הזאת. במוזיאון חוששים מניסיונות צנוזורה, כמו מה שקרה ברמת גן לא מזמן. אבל כאן לא מוצגות סיסמאות. אי אפשר להתווכח עם האיכות האמנותית של התערוכה הזאת. אם לאמנים האלה אין מקום, או אין מקום לאף אמן בישראל. אם מיישהו יחשוב שלא ראוי להציג את האמנות הזאת בגלל ההקשרים הפוליטיים, זה אומר שהמדינה הזאת ירדה לגמרי מהפסים. אמרו שאולי יהיו הפגנות. בסדר, אני חנו בהחלט מזמינים גם ערבים וגם יהודים לבוא למשכן, זה חלק מהעניין. כמה תערוכות ראית שהביאו אוטובוסים מהחברה הערבית לראות את התערוכה? אנחנו מביאים הערכים נוהגים למוזיאון".

גם סעיד אבו שקרה אינו מודאג מהתגובות לתערוכה בעקבות תוצאות הבחירות, אבל הוא כן "חושש שאנשים יאבדו צלם אנוש וכל הקווים האדומים יפוצצו. אני חושב שכולנו משלמים מחיר כבד בגלל שיה מתנשא בין כולם. יהודים וערבים, שמאל וימין, מזרח ומערב. חוסר הסובלנות שישע את כולם. התערוכה חשובה כדי למקד תשומת לב ציבורית לעם שקיים בתוך המדינה ומוזמן חדל להיות שואב מים וחוטב עצים. השיח עם הפלסטינים בישראל חייב להשתנות. כיום אנחנו לא רק מביאים פרינסה הביתה אלא עוסקים בתרבות. יש כאן קריאה לדיאלוג תרבותי ושוויוני".

וליד: פורץ הדרך

הראשון, פורץ הדרך, היה וליד אבו שקרה. הוא נולד בכפר לג'ון בשנת 1946, בן בכור לאמו מרים, שהייתה אז רק בת 14. היא חותנה בגיל 12 עם עבד אל-קאדר אבו שקרה, שהיה מבוגר ממנה ב-17 שנה, ולא ניתנה לה הזכות לערער על ההחלטה.

השיח, או מלים כמו נכבה או פלסטיני נשמעות להם כמו חתירה תחת אושיות המדינה, אומרת ד"ר גליה בר אור, לשעבר האוצרת הראשית של המשכן לאמנות בעין חרוד, ומי שאצרה יחד עם ד"ר חוסני אלח'טיב שחאדה, חוקר ומרצה לאמנות בבצלאל ובמרכז האקדמי לוינסקי וינגייט, את תערוכת אמני אבו שקרה. "אבל אם מפתיחים יחסי אמון עם עולמות שהשפה שלהם שונה, או הדיאלוג הוא הרבה יותר טוב ויש הרבה מה ללמוד מזה. הנכבה זה פצע שלא הגליה. צריך להבין שיש תהום של אוכדן, ואנחנו צריכים לעשות לזה ציון גם במרחב הציבורי. רגע של השתתפות. אלמנטרי לכבד את המקום הכואב של זה שיושב איתך. אפשר להכיר ולהצטער. לא לבטל את הכאב ולא למחוק אותו. את חושבת שאם את תשכיחי אותו מההיסטוריה שלך את תמחקי אותו גם מהזיכרון של האחר? אפילו בזיכרון שלך את לא יכולה למחוק אותו. הוא ילך ויתאבן אצלך, כמו אבנים בכליות, ויחסום מערכות חיוניות".

ובכל זאת זה מה שעושים.

"צריך לעבוד על זה. בארץ היו הרבה היבטים שונים של הדחקה, ולעתים יש לה סיבה כי יש תקופת חביון אחרי שעוברים טראומה ויש צורך לא לעסוק בזה. אבל זה גם עניין של זמן. הזמן מציף מחדש ואז צריך להתמודד עם זה".

במצב אידיאלי, אומרת בר אור, התערורכה הנוכחית היתה מתקיימת במוזיאון באום אל פחם. אלא שהגלריה שם עדיין לא ליחה לשכנע את מוסדות המדינה להכיר בה כמוזיאון ולתת את התמיכה התקציבית הנדרשת. ואם לא שם, הבחירה בעין חרוד היתה טבעית, בגלל יחסי האמון והשותפות רבי השנים בין שני המוסדות ובין בר אור לבין סעיד אבו שקרה. "אנחנו כמו משפחה. וגם, פה באמת מדובר באמנות כאמנות. יש לך פה אמנים שהם באמת בינלאומיים ברמה וביכולת שלהם, והגיע השלב שהם רוצים להיות מוצגים בהקשר של אמנות. חוסני ואני החלטנו להציג את כל החמישה ולא לערבב, אלא לעשות כמו חמש תערוכות יחיד. הגיע הזמן שכל אחד ילך עם הדיבר שלו. ועם זאת, אין פה דלתות, והצופים עוברים מאחד לשני. הכל פתוח. או ישנו גם ההקשה הדיאלוג הוא כמו עורקים ונימים. רואים את הדם שעובר ביניהם, וכדם הזה ישנם כל המרכיבים יחד".

זו הפעם הראשונה מאז קום המדינה שמוזיאון בישראל - ועוד אחד הראשונים שהוקמו בארץ, ב-1937 - מקדיש את כל חלליו לתערוכה של אמנות פלסטינית-ישראלית, אומר אלח'טיב שחאדה. זו נקודת אור, לדבריו, במיוחד עכשיו, לנוכח תוצאות הבחירות. הוא מקווה שבעקבותיה

המשך בעמוד הבא

במלחמת 1948 ברחה המשפחה מלג'ון, שנהרס, והתיישבה באום אל פחם. שם נולדו למרים וע' בד עוד שישה ילדים.

וליד אהב לצייר מילדותו המוקדמת, אבל כשהיה בן 16 אביו הוציא אותו מבית הספר וד' רש ממנו לצאת לעבוד כדי לסייע בפרנסת המ' שפחה. למרות שהכפר אום אל פחם היה או תחת ממשל צבאי, וליד הצליח לצאת לתל אביב וע' בד שם כמה חודשים כפועל מטבח. אחר כך מצא עבודה בלשכת מס הכנסה בחדרה ושכר חדר אצל זוג שהתגורר בעיר. הוא הראה לבעלי הבית שלו רישומים שיצר, והם עודדו אותו להירשם לקור' רס ציור בבית הגפן בחיפה. ב-1968 נרשם לבית הספר לאמנות אבני בתל אביב. אביו לא אהב את הרעיון שוליד ילמד אמנות במקום לעבוד. "אבא שלנו אמר לו, תסביר לי מה זה אמנות. לך ותביא אוכל הביתה. את מי זה מעניין הקשקור' שים האלה על הנייר", נזכר אחיו הצעיר פריד. כך שלצד הלימודים נאלץ וליד להמשיך לעבוד ולהעביר שליש ממשכורתו להוריו.

בר אור האוצרת אומרת שכבר בשנת הלי' מודים השנייה שלו הצטיין וליד. "בהתחלה הוא צייר טבע דומם ואחר כך מבנים אדריכליים איס' לאמיים, או אדריכלות של המזרח התיכון, בצ' בעים עזים". ב-1972 החל להציג בתערוכות. באותה תקופה פגש את ג'יין פנלופה, צעירה אנגלייה שהפכה לבת זוגו ואחר כך לאישתו. הם נסעו ללונדון ווליד למד שם בבית ספר לאמנות והתמקד ביצירת תחריטים. תערוכה של צילוי' מי נוף שראה בלונדון ב-1975 עזרה לו למצוא את "החוליה החסרה", כדברי בר אור, שאותה חיפש בעבודת התחריט, והיא האפקט שיוצר האור. וליד החל לעבוד בטכניקת אקוטינטה, שאיפשרה יצירת דימויים מופשטים יותר. "יש תחושה שהחומר רוחש", אומרת בר אור. הוא ביקר מדי שנה באום אל פחם וצילם את נופיה המשתנים, את עצי הזית והגבעות, ועל פי הצ' לומים יצר אחר כך בלונדון תחריטים שתיארו את הטבע בסביבת ילדותו. "הוא לקח נופים מה' מזרח ועיבד אותם במערב", אומר פריד, שאצר תערוכות לאחיו וכתב על עבודותיו. "וליד ראה פה קו רוטט מחום ומשמש שהכתה בנוף. זה היה נוף שקשה היה לראות אותו וקשה לרשום אותו, כי הוא זו כל הזמן. וליד לקח את הקו הרוטט הזה לאנגליה, רשם אותו, אבל בעבודות שלו נמצא גם האקלים האנגלי. וליד כל הזמן בדק, מה קור' רה כשאני לוקח את התרבות שלי למקום אחר. ולפעמים הוא הרגיש שהוא מתפרק".

בביקורו באום אל פחם ב-1985 נדהם וליד לגלות שנופי ילדותו נעלמו לחלוטין תחת בנייה מאסיבית של שכונות חדשות. בתגובה, יצר בלוני' דון תחריטים של עצים גדועים. מפגש עם השייח הסופי מוחמד נאום אל חקאני, בלונדון, הסיט את וליד לגמרי מהעיסוק באמנות והביא אותו להקי' דיש את עצמו לאורח חיים דתי-מיסטי. הוא בני' קר בבגדד בקברו של עבד אל-קאדר אל ג'ילאני, מגדולי המיסטיקנים הסופים ואחד מאבות אבר' תיו, והתחבר למסורת הסופית שזרמה במשך דור' רות במשפחתו, אם כי לא ברור עד כמה היתה נוכחת במפורש בבית הוריו. לדברי פריד, "כדי להבין מה קורה לו, הוא היה חייב להתחבר למ' קום הסופי והרוחני".

בר אור מצאה מוטיבים סופיים כבר

סעיד אבו שקרה, "אמא מרים" 4, 1998. "אתם תצליחו"

כרים אבו שקרה, ללא כותרת, 2019. הצבר היה המפתח

עאסם אבו שקרה, "מטוס", 1987. רנשי אשמה צילומים: יגאל פרדו

פריד אבו שקרה, "ואהבת לרעך כמוך", 2020. מדבר עם עאסם בחלומות

וליד אבו שקרה, "קומפוזיציה", 1971. נדודים תרבותיים

אחתום. הוא היה הכחשה. בלילה האחרון לפי ני הטיסה שלי הוא פתאום קרא לי ואמר, תן לי עיפרון וסכין לחדד אותו. והוא ישב וחתם על כל העבודות, וסיפר על כל עבודה מתי ואיך ולמה צייר אותה. ואני צילמתי אותו כשהוא סיפר".

סעידי: תיעוד וזיכרון

בהשראת אחיו הבכור וליד, מספר סעידי, ליליד 1956, הוא החל לעסוק בתיעוד אינטיבי נסיכי ומקיף של אום אל פחם ושל אזור ואדי ערה כולו, שנופיו הפיזיים והאנושיים משתנים לבלי היכר. בעשורים האחרונים סעידי מוזהה בעיקר עם הגלריה שהקים ב-1996 באום אל פחם והפכה למוסד תרבותי חשוב. אבל בתערוכה בעין חרוד יוצגו עבודות חדשות שלו, שיצר בשנתיים האחרונות. עבודותיו של סעידי נעות על הציר שבין תיעוד - כמו עבודת הווידאו על אמו מרים, שצולמה כשעמדה למות וקני העיר באו להיפרד ממנה ודיברו על הילדות, על המורשת ועל הנכבה - ובין ביטוי אמנותי מופשט יותר לזיכרונותיו, לזיכרונותיה של אמו וגם לזיכרונות של חלומות ותחושות שזרמו ממנה אליו מילדותו ועד למותה.

לאור הצלחתו של וליד, העז גם סעידי לפנות ללימודי אמנות, ב-1977, אם כי גם הוא נדרש לעבוד במקביל ולסייע בפרנסת המשפחה. הוא למד בבית ברל, במכון אבני ובמדרשה למורים לאמנות ברמת השרון, ובמקביל התגייס למש"טרה והפך לקצין.

לפני 15 שנה, הוא מספר, חש שהסיפוק המקצועי והרוחני שהוא מקבל מעבודתו בגלריה עולה על זה שהסבה לו היצירה הפרטית שלו והפסיק ליצור אמנות. "אבל בקורונה רציני להיכנס לסטודיו, שנמצא פה בבית בקומה העליונה, והרגשתי שהוא כמו אהובה שעובתי לפני 15 שנה, ועכשיו היא לא מקבלת אותי בחזרה", הוא מספר. "הניירות היו מאובקים, הצבעים התייבשו. אבל לאט לאט נכנסת, הדלקתי קטורת ושמי תי מוויקה, והתחלתי לסדר ולנקות, ולאט לאט התחלתי לרשום. עד שהסטודיו אמר, עכשיו מותר לך. ואז התחלתי לחרוש".

היה פרץ של יצירה?

"15 שנים לא יצרתי אבל הטענתי את עצמי כל הזמן. והאנגריות האלה רצו לפרוץ החוצה. בזמן הקורונה התחלתי גם לכתוב אוטוביוגרפיה ושיחורתי את הילדות שלי, וזה גרם לי לעשות רישומים בהשראת הסיפורים שעלו".

סעידי מראה לי על הקיר ציור של משאית מלאה פליטים שמורחקים מבתיהם, ובשמים חגים מטוסים.

זה לא משהו שחוויתי. נולדת אחרי הנכבה. "לא. אמא שלי חוותה. ב-48' אמא שלי הייתה עם וליד בבית בלג'ון, היום מגידו, הכינה אוכל לאבא שלי, שהיה אמור לחזור מהעבודה. אבא שלי היה איש מאוד קשה ודרש שהאוכל תמיד יחכה לו חם. בינתיים התחילה המתקפה על הכפר, והשכני נכנס ואמר לאמא שלי, קחי את התינוק ותברחי מכאן. אבל אמא שלי לא פחדה מהמלחמה, אלא מזה שאבא שלי יחזור הביתה ויכעס שהאוכל לא חם. אז היא עטפה את האוכל בשמיכה ושמה אותו בצד, וברחה. אבא שלי התנגב לבית בלילה ולקח את האוכל. למחרת ניסח לחזור שוב לבית וגילה שהוא כבר פוצץ".

סעידי הוא שיום את התערוכה המשותפת במשכן בעין חרוד. הוא פנה לגליה בר אור ולאוצר הראשי של המשכן, ניב שפירא, והם נרתמו בשמחה.

או בחוסר נחת את הקורא הישראלי שלא מכיר את הנרטיב הפלסטיני. אבל לא היו ניסיונות צנוה. כדיאלוג שהתפתח ביני לבין אנשים שערו בדים במשכן, או ברור שיש נקודות השקפה של כפלסטיני שאולי לא מתאימות לחלק מהאנשים. אי אפשר בכתיבה על אמנות לייפות או לטשטש את המציאות. אנחנו חיים במקום שיש בו הרבה אלים וקשיים. אום אל פחם הפכה לסמל של המקום שמפחדים ממנו. אז בואו נשמע מה עובר על אנשים שחיים שם".

אל'חטיב שחאדה אומר שהחלק של סעידי הוא בכתיבת ההפתעה של התערוכה. "כשביקרתי אצלו ראיתי הרבה איורים חדשים של צבועים, ודיברנו על כך שהצבוע המאיים והמפחיד שהוא מצייר בשחור לבן, זה סוג של פורטרט אישי. הצבוע של סעידי הוא גם מאיים וגם פגיע. זה בא מהזיכרונות שלו, מיללות הצבועים שהפחידו אותו בילדותו. הצבוע משקף את מאבקי היומיום שאתה עובר גם כטורף וגם כנטרף. הקו שלו חם ומיוחד, שרנה מכל העולמות האחרים".

סעידי אומר שבתערוכה אפשר יהיה לראות את הקשרים הסגנוניים והתמטיים בין האמנים במשפחה. "אנחנו כולנו מושפעים ומשפיעים אחד על השני. אני למשל תמיד אהבתי את המטוסים של עאסם. והמטוסים מופיעים גם אצל פריד. וליד צייר את נוף הילדות ואת הזיכרון שלו. כרים מצייר את הצמחים של הסביבה. ועא"סם צייר את הצבוע, אבל לא היה חשוב לו הנוף הכללי, אלא הנוף האישי שלו. הצבוע עומד בפני עצמו".

עאסם: הכוכב שכבה מוקדם

הצבר של עאסם אבו שקרה הפך כבר מזמן לאייקון באמנות הישראלית, יחד עם יוצרו, האמן הטוטאלי, הכריזמטי והמורכב, שמת בגיל צעיר, כמו כוכב רוק.

עאסם, בן דודם של וליד, סעידי ופריד, נולד ב-11 בנובמבר 1961, הבן החמישי במשפחה של עשרה ילדים. אחד מאחיו הוא השייח ראאד סלאח, יליד 1958, מקים הפלג הצפוני של התנועה האיסלאמית ולשעבר ראש עיריית אום אל פחם, שלפני שנתיים ריצה כמה חודשי מאסר בגין הסתה והבעת תמיכה בטרור. במשפחה מספרים שגם הוא קיבל את הכישרון המשפחתי ומיטיב לצייר.

הבתים של משפחתם של עאסם וראאד ומשפחתם של וליד, סעידי ופריד פנו אל חצר אחת משותפת. בני הדודים גדלו יחד, וכשנולדו למדו אמנות, הוא היה בא בסופי שבוע ועושה סדנאות ציור טבע דומם לאחים ולבני הדודים הצעירים. עד היום הם זוכרים את העפרונות המיוחדים, המחקים והמחודדים שהיה מביא להם כמתנות.

בשנת 1981 עזב עאסם את אום אל פחם לטור בת לימודי אמנות בבית הספר קלישר בתל אביב. לא מייד התגלה כישרונו הגדול. "זה חלק מה סיפור של זהויות כפולות, של זהויות קרועות", אומרת בר אור. "אתה בא למקום, אתה לא שייך, אתה מרגיש חשוד, אין שפה, אתה לא מבין את הקודים". בשנים 1984-1985 הציור של עאסם השתכלל. "הוא התחיל להיות מושפע מג'וקומטי, מקופפרמן, אימץ מוטיבים מאמנות מצרית, אל מנטים גרפיים, השתמש הרבה בצליבות ובמטוסים, ולעבודות שלו גם נכנס הרבה הומור", אומרת בר אור. מאותו רגע, לדבריה, הוא זינק

מלמעלה: וליד ועאסם אבו שקרה. מאבקי זהות פנימיים צילום: עמאר יונס

סעידי אבו שקרה: "הזמנתי מישהו לפתיחה של התערוכה בעין חרוד, והוא אמר, אני אבוא, אבל זה לא עין חרוד, זה עין ג'לוד. אמרתי, נכון, אבל תבוא. אנחנו נמצאים במקום שהיה פלסטיני ועכשיו הוא ישראל. אז מה, נשב ונבכה?"

חשבת על המשמעויות הפוליטיות של הצגת תערוכה כזאת בקיבוץ עין חרוד?

"כמוכונ, כתבתי למישהו באום אל פחם שאני מוזמין אותו לפתיחה של התערוכה בעין חרוד, והוא אמר, אני אבוא, אבל זה לא עין חרוד, זה עין ג'לוד. הוכיר לי את השם הפלסטיני. אמרתי, נכון, עין ג'לוד, אבל תבוא. איפה אנחנו נמצאים? במקום שהיה פלסטיני קודם, ועכשיו הוא ישראל. אז מה, נשב ונבכה? לא, זו המציאות".

היתה לך תחושה שיש דברים שצריך להזהר מלהציג, להגיד או לכתוב במסגרת התערוכה, שהמשכן חושש מאמירות מסוימות, כמו למשל המלה הטעונה נכבה? "היה חשש באוויר, אבל לא אמרתי לי לא. הטקסט של חוסני מדבר על הכיבוש ועל הנכבה. בה בעיה העיקרית היום היא שאמנים בישראל כבר מצנזרים את עצמם, מאז השלטון הצבאי שהנחילה מירי רגבי, שאימה שבלי נאמנות אין מימון. היא פשוט סירסה את האמנים. היום פוחזים שידברו על נכבה".

כשאלחטיב שחאדה נשאל אילו אתגרים התעוררו במהלך העבודה עם אנשי עין חרוד, הוא אומר: "יש נקודות שאולי מעמידות במצוקה

כמטאור. "הציור שלו היה רוחני אבל גם מאוד חושני ופיוז, והוא הבין לאן הוא הולך ומאיוושהו שלב היה ברור שאין יותר מה ללמד אותו".

כשאהובה אשמן הגיעה ללמוד בקלישר בסוף 1985, הוא כבר נחשב לכוכב הבלתי מעורער של בית הספר. היא היתה בת 21 והם הפכו במהרה לחברים טובים. המפגש עם האמנות שלו טיל-טל את חייה. "כבר ביום הראשון לא הפסקתי לשמוע, עאסם עאסם. הוא היה דמות מאוד דר מיננטית, מאוד אהוב, חברותי וסקרן וגם יפה תואר. הוא שאל אותי אם אני רוצה לראות את הציורים שלו, כסטודיו שלו בבית הספר. נכנסתי וראיתי ציור של מטוס על רקע ירוק, והשתלט עלי רפיון. חוויית חוויה כזאת שאגרמה לי לה בין שאולי כדאי לי לעזוב את בית הספר. היתה לי יד טובה, אבל הבנת שלעשות כזה, אני לא אוכל. הבנתי באינטואיציה שאני רואה כאן אמן

גליה בר אור. לכבד את הכאב צילומים: גיל אלהו

גליה בר אור: "האמא והסבתא היו דומיננטיות בבית. וזה לא שהן היו מראות לילדים ציורים של פיקסו, אבל סדר העדיפויות היה שהם יממשו את עצמם איפה שהנפש שלהם חפצה"

גדול. ומאותו רגע פשוט שמרתי ואגרתי כל דבר שלו. עאסם היה אדם שהשפה שלו היתה קודם כל ויוואלית. וזה בא לידי ביטוי בכך שהוא כל הזמן היה עם עיפרון ביד וכל הזמן רשם. מבחינתו זה היה סתם קשקושים, או הוא היה זורק. ואני לקחת, אספתי ושמרתי".

אשמן אכן עזבה את קלישר אחרי שנה אחת, הפסיקה לצייר וכיום היא מורה וחוקרת תנ"ך. בוכות האיסוף הקפדני שלה של רישומי של עאסם, מוצגות בעין חרוד עבודות שלא נראו עדיין בשום תערוכה, והן שופכות אור על צד פחות ידוע ביצירתו.

בתקופת הלימודים עבד עאסם כסטודיו בקלישר וגם התגורר בו רוב הזמן. גם אז לא היה קל לערבי לשכור דירה בתל אביב. ב-1986 תקף אותו סרטן אלים בבלוטות הלימפה, שהחמיר, כך מספרים במשפחה, בגלל החשיפה הממושכת שלו לאדי צבע וטרפנטין כסטודיו.

בשיא מחלתו, מספרת אשמן, הזמין את כל תלמידי קלישר ליומיים של מרתון ציור באום

אל פחם. "הוא לא יכול היה להעביר דקה בלי לצייר. הצוואר שלו היה נפוח לגמרי, ובכל זאת הוא אירגן את זה וסידר לנו מקום לינה באולם ספורט של בית ספר. ציירו כל הלילה". עאסם החל לקבל טיפול כימותרפי ובמהרה הבריא. לאחר מכן פרש עליו את חסותו איתן הלל, אז גלריסט צעיר ונמרץ. הלל נתן לו לעבוד בסטודיו רחב ידיים בגלריה שפתח בבית האדום בר-חוב נחמני, ועאסם פרח. זו היתה התקופה שבה החל לצייר את עציצי הצבר, שאותם נוטים לפרש כדיוקנאות עצמיים. הוא התגורר בתל אביב עם בת זוגו, לימד בקלישר וצייר כסטודיו, עולם האמנות האירי לו פנים ואספנים החלו להתעניין בעבודותיו. אבל ב-1988 הסרטן חזר והפעם היה חשוך מרפא. בימיו האחרונים חזר לבית הוריו באום אל פחם ושם מת באפריל 1990.

אשמן כבר לא היתה איתו בקשר בתקופה הזאת, אבל מהיכרותה עמו היא חושבת שימיו האחרונים היו מלווים לא רק בסבל פיוז, אלא

חוסני אלח'טיב שחאדה. אולי האמנות תצליח במקום שבו הפוליטיקה נכשלה

חוסני אלח'טיב שחאדה: "מישהו אמר שאחרי הבחירות יהיה שר או שרת תרבות שיחליטו להוריד את התערוכה. אני לא חושב. אני לא מאמין שזו התערוכה האחרונה"

גם ברגשות אשמה. "אולי בסוף חייו הוא אפילו נטה לחשוב שהוא נענש. הוא אהב לצייר את מוטיב ישו הצלוב, הקורבן. הוא מאוד התחבר לויוואלית נוצרית. איפשהו בתוכו הוא חשב שהוא נענש על הבחירות שעשה בחייו. בשיחות שלנו לא פעם הוא הביע תחושת אשמה על כך שהוא לא חי את החיים הנכונים. הקיום שלו היה בין תל אביב לאום אל פחם. הוא היה חצוי בזהות שלו בצורה קיצונית. וזה חלק מהטרדיה שלו. היתה לו זהות מאוד מורכבת. גם כן הוא היה מאוד מחובר למקום שממנו בא, מבחינת המשפחה, גם השפה, גם הדת. זה גם בא לידי ביטוי בציור שלו. ומצד שני הוא היה מחובר באופן עמוק לירישראליות התל אביבית, ספג אותה".

היה לו קשה הבין לבין?

"מאוד. הוא סבל. הוא יכול היה להקים לעצמו סטודיו באום אל פחם, אבל זו לא היתה הבחירה שלו. כי הוא רצה חופש. בתאוריה, הוא דימיין את החיים שלו עם משפחה, בכפר". אבל בנות הזוג שלו היו יהודיות.

"זה היה קונפליקט קבוע, עמוק, לא פתור. הוא דיבר על כך שהוא אמור להתחתן עם אישה מהכפר, שיועדה לו. שזה הדבר הנכון. אבל מצד שני היה ברור שהוא לעולם לא יוכל לחיות את החיים האלה בכפר".

אחרי מותו של עאסם התנהל מאבק משפטי בין משפחתו לגלריסט איתן הלל, למי שייכים ציוריו שנותרו כסטודיו ברחוב נחמני, שכן עאסם לא הותיר אחריו צוואה. בתום ההליך המשפטי נמסרו חלק מהציורים להלל והרוב נשאר בידי המשפחה. אבל בשנים שאחרי מותו המשיך פחה מכרה את כל ציוריו לאספנים, שעטו על העיבון. ב-1994 נערכה תערוכה גדולה של יצירותיו בביתן הלנה רובינשטיין בתל אביב. אבל מאז פוזרו עבודותיו בין אספנים פרטיים, קשה מאוד לקבץ מבחר של עבודותיו המשמעותיות. לעין חרוד הצליחה בר אור בכל זאת להביא כמה יצירות חשובות, כמו המטוס שצייר עאסם בעבודת הגמר שלו בקלישר, שנעשתה בהנחיית דויד ריב, ומבחר של דיוקנאות עצמיים שכמעט לא הוצגו בעבר. "המטוס זו עבודת מפתח, שנמכרה ונעלמה מן העין", מספרת בר אור. "לא ידענו איפה היא. מצאתי אותה בדרך נס אצל מי שהי שרכשה אותה לפני שנים רבות".

היו עבודות שרצית להביא וזה לא היה אפשרי? "ברור. זה נס שהצלחנו ליצור כאן גם תערוכה של עאסם. כי מוזיאון קטן כמו שלנו לא יכול להיכנס להוצאות מטורפות".

מה לא היה נגיש לכם?

"זכינו לשיתוף פעולה נהדר מצד מוזיאון תל אביב, שהשאל לנו שני ציורים חשובים, אבל רוב העבודות של עאסם נמכרו לאספנים פרטיים, חלקם בחו"ל, וגם לאספן גדול ועשיר שלא מעוניין להשאיל לתערוכות".

באום אל פחם פתחה המשפחה מעין חדר-ויכוח בבית שבו גדל, ובו מוצגים מכתבים, תמונות, קטעי עיתונות וצילומים של כמה מעבודותיו. הציורים עצמם כבר מוזמן לא נמצאים שם, ועובדה זו היא בבחינת פצע פתוח גם במשפחה. סעיד מסביר את כל העניין באופן פחות דייפלומטי. "עאסם הוריש מעט עבודות, והמשפחה התפתחה למכור אותן מהר. זה גרם לייסורי מצפון במשפחה. עאסם נשאר כמו משהו מהמיתר-לוגיה היוונית. הוא נפטר ואין לו זכר. כולם בוים עליו, אבל עבודות לא נשארו". כרים מדייק שאצל היהודים שלו, האחים והאחיות של עאסם, נשארו שלוש או ארבע עבודות פחות משמעותיות, רישומים וסקיצות. "אני חושב שהיהודים היו קצת תמימים".

לדברי סעיד, אובדן העבודות של עאסם היה אחד המניעים שלו להקמת הגלריה. "כל היהודים קנו אותן, הציגו אותן, כתבו עליו. ואף ערבי לא כתב עליו. הגעתי למסקנה שאנחנו צריכים להחיל לעשות את זה בעצמנו. הרגשתי אימפוטנט תרבותי". אחד האספנים שרכש רבות מעבודותיו של עאסם היה איש העסקים יונתן קולבר. לדברי סעיד, הוא סירב להשאיל עבודות מהאוסף שלו לתערוכה הנוכחית והסכים רק שיצולמו לקטלוג. "יש אצלו מעל עשרים עבודות. הוא חושב שלהציג אותן איתנו זה מוזיל את הערך שלהן. כשהוא לא הסכים להשאיל אותן לתערוכה באום אל פחם, הבנתי כי פה באמת אין תנאים. אבל למה לא למשכן בעין חרוד? הוא קנה את הדברים הכי יפים כמעט בחינם, עבודות שהיום שוות 400 אלף דולר או שלפחות ייתן להציג. יש פה פרויקט משפחתי".

קולבר אמר בתגובה שהבעיה בהשאלת העבודות היתה טכנית. "אני מאוד מכבד את התערוכה ואת המשפחה. לצערי יש בעיות קשות במשק לגבי ביטוח עבודות יקרות, וגם כטיפול של רשויות המס בהשאלת עבודות יקרות, אפילו לתערוכות מוזיאוליות שאינן למטרות מכירה".

פריד: האדמה והגוף

פריד אבו שקרה מסרב לראות בהצגת התערוכה המשפחתית סוג של "מצעד גאווה", כפי שהוא מכנה זאת; בעיניו זה מהלך טבעי ומתבקש. "זה לא להגיג, אני מציג פה כי אני ערבי ומנודה, והאג'נדה של המוזיאון היא להציג אוטוטיידיים. אנהנו לא בקטע הזה ככלל. אף אחד מאיתנו לא בתחילת דרכו, האמנות שלנו נמצאת באוספים הכי טובים, בארץ ובעולם. אז בכל מקום שנעשה את התערוכה הזאת, זה בוודאי בחסד".

מה שכן, מדובר בחלום שמתגשם, ואולי בהזדמנות לקרב את האמנים בני המשפחה שהתרחקו מעט עם השנים ועם הנסיבות. "כשמשהו חה אחת עוסקת בנושא אחד, ולא חשוב אם זה חקלאות או אמנות או הייטק, תמיד יש חילוקי דעות. כל אחד רוצה להיות הכוכב", אומר פריד. "יש השפעות רבות בינינו, בטכניקות ובנושאים. פעם היה לנו יותר דיון ושיח, ובזמן האחרון זה קצת נעלם, כי כל אחד הפך להיות עצמאי ועסק בענייניו".

פריד, אחיהם הצעיר של וליד וסעיד, יליד 1963, החל ללמוד בקלישר שנה אחרי בן דודו עאסם. "זו היתה חממה ממש טובה. אחרי שהתקבלתי, נתנו לי מפתח לבית הספר ואמר, תבוא לצייר מתי שאתה רוצה. עאסם ואני ציירנו עד חמש בבוקר, ואו הלכנו לשוק הפשפשים וקנינו דג מלוח וויטים ועגבניות, אכלנו ארוחת בוקר על הדשא של בית הספר, הלכנו לישון עד חמש בערב, וקמנו שוב לצייר ככה נראו הימים".

לא חשבת ללמוד אמנות באוניברסיטה פלסטינית?

"המקום הרב תרבותי משיפע. בקלישר הכל היה מותר, עד כדי פרחיות לפעמים. ויצאו אמנים טובים. אם הייתי לומד אמנות בביר זית או באל נג'אח, הייתי אמן נרטיבי, אמן מגויס, שמ'תגייס לנרטיב הפלסטיני".

פריד עסק במשך השנים בטכניקות שונות ומגוונות של אמנות. הוא מצייר, רוקם, יוצר מיצעים ועבודות פרפורמנס. מ-1996 גם שיתף פעולה עם אחיו סעיד בהקמת הגלריה באום אל פחם. בשנת 2000 החליט שהוא חייב לפנות מקום ליצירה שלו עצמו. "סעיד כל הזמן דרש, למה אתה כסטודיו ולא בגלריה. ואצלי זה לא עובד. אחד המוטיבים שאני מצייר זה חתול. חתול לא כפוף לבעליו. הוא מתלטף, מקבל אוכל, מפרגנים לו, הוא נשאר. לא מפרגנים לו, הוא לוקח את עצמו בשקט והולך ומחפש חבר אחר. אני לא כפוף לאף אחד".

את וליד ועאסם הוא רואה עדיין בחלומות, מספר פריד. "אני ועאסם כל הזמן מדברים. הם שני החברים הכי טובים שהיו לי בחיים, ואת שניהם איבדתי באותן נסיבות, ועם שניהם לא הייתי בחודש האחרון לחייהם, ככונה, בזכות זה, אני עד היום רואה אותם בחלומות. לא איבדתי אותם. בשבילי הם עוד בחיים".

כמה המציאות העכשווית נכנסת לעבר דות שלך?

למקומות חדשים, היא אומרת. "כי כמו שגם פריד וסעיד אמרו קודם, צייר שאלה הם החיים שלך, הציור, רוצה שההסתכלות על הציור תהיה התבוננות על כל מה שהוכנס לתוכו, ולא רק נכ" בה ולא רק צבא. לאמן חשוב עמו והדברים שח" שובים לעמו, אבל הוא גם אמן".

העובדה שהתערוכה מוצגת בעין חרוז, טרי-טוריה ניטרלית מבחינה משפחתית, ולא בגלל ריה באום אל פחם, היא אולי מה שאיפשר בכ" לל את הצגתם של כל אמני המשפחה יחד, זה לצד זה. לא בטוח שהאיחוד המשפחתי היה אפי-שרי בעיר שממנה הם צמחו, ובגלריה שהקימו סעיד ופריד, גם בגלל מטענים ורגישויות שנצברו במשך השנים. אבל כרים מודה בכנות שהיתרון העיקרי בעיניו בעין חרוז הוא האפשרות לחשוף את העבודות לקהלים חדשים. "יש הרבה אנשים שאוהבים את העבודות שלי, אבל חוששים לבוא לאום אל פחם", הוא אומר.

מגוון האמנים במשפחה והמסלולים השור-נים שלהם גם מעוררים מחשבה על השינויים שחלו במשך השנים בחברה הפלסטינית. סעיד אבו שקרה אומר שיש להם צדדים טובים יותר וטובים פחות. "פעם החיים היו פטריארכליים, והיתה חשיבות למבנה המשפחה. אנחנו היינו כלי במבנה הזה, היינו צריכים לעזור לאבא לה-חזיק אותו. עכשיו הכל התפורר ואין לזה תח-ליף. הכל התפרק - האינטימיות של המשפחה, השותפויות. הדברים היפים שהיו לא קיימים. זה שאני בגלריה זה לא רק בוכותי, אלא בוכות הש-ראה מאמא, מווליד שפתח שער והיה המודל של כולנו. מצד שני, כשעאסם רצה ללמוד אמנות, אבא שלו לא ראה את זה בעין יפה. ואילו אחיו של עאסם, מוחמד, כבר תולה את העבודות של הבן שלו בכל הבית וגאה בו מאוד".

יש דבר כזה, "אמנות אבו-שקרית"?

"זו שאלה גדולה", אומר אלח'טיב שחאדה, "אני גם תוהה, אם יש גנים של כישרון מוזיקלי או אמנותי. יש לנו דוגמאות למשפחות בהיסטוריה של האמנות, כמו משפחת בליני בונצ'יה, ובארץ משפחת גרשוני. אבל בחברה הערבית לרוב מכ-וונים את הצעירים לדברים יותר פרקטיים. ופה יש תופעה מעניינת שלא רק שהאמנות מקובלת במשפחה, אלא גם מעודדים אותה והפכו אותה לדבר מקובל, למרות הקשיים. והעידוד הזה הוא מיוחד ויוצא דופן. אני לא מכיר משפחות כאלה בכלל בעולם הערבי".

המרכיב המכריע, אומר אלח'טיב שחאדה, היו הנשים - הן אמנם לא יכלו בעצמן לבחור בנ-תיב האמנות, אבל עודדו את בניהן לעשות זאת. "האמהות כאן היו דמויות מפתח, והן כאלה גם בתערוכה. ישנה הרכות הזאת הנשית שמחב-קת ומבינה שדרך האמנות גם יכולה להיות דרך חיים. גם אמא של עאסם, שעדיין חיה, מדברת על זה. ניסיתי להבין אם זה המקום, אום אל פחם. זה מקום לא קל גם מבחינת הנוף שלו, שהוא נר-קשה ולא נעים, ודווקא מהמקום הקשות יוצאים המטענים הכי רכים. זה סוג של התמודדות. לה-ביע את הקשיים בדרך אמנותית".

עד כה נשמרה הדומיננטיות הגברית של אמ-ני משפחת אבו שקרה. נשים לא נכנסו לגילדה המשפחתית. אבל בקצה פגישתנו, לסעיד אבו שקרה יש סקופ קטן: בדור הצעיר מסתמנת סוף סוף נוכחות נשית. "אני עומד להציג בגלריה תע-רוכת עיצוב תעשייתי של מישהי מדהימה, בר-גרת תואר שני באדריכלות שמלמדת בטכניון ובבצלאל. קוראים לה סופי אבו שקרה, בת 26, והיא בת של בן דוד שלי." ☺

הבחירה להישאר לגור וליצור באום אל פחם היא בחירה מודעת, אומר כרים, למרות שהאמנות מבחינתו היא לא רק ייעוד, אלא גם קריירה, והוא שואף להגיע איתה הכי רחוק וגבוה שאפשר. בינתיים, גם מהבחינה הכלכ-לית, זה עובד לא רע. הוא מספר שהוא מצליח למכור הרבה עבודות ומתפרנס מהאמנות. "אני חושב שמה שנותן לאמן את הכוח זה ההישארות בבית שלו, בנוף שלו, באווירה שלו. איפה שגדלתי ושיחקתי בילדות. אולי אין לי אומץ להיפרד מזיכרונות הילדות, מהמקומות שבהם קטפתי נרקיסיים וצדתי צי-פורים. אבל אני חושב שאם אתה מדבר נכון, מדבר טוב, יבואו עד אליך לשמוע. לא חשוב איפה אתה נמצא, אלא מה אתה עושה. ובכל מקרה, היום אני יכול לשים עבודה בפייסבוק, ותוך שניות 5,000 איש רואים אותה".

בין עבודותיו גם דיוקנאות של ילדים מע-וותים, שהוצגו בתחילת השנה בתערוכת יחיד במוזיאון פתח תקוה והם תגובתו למגיפת האלי-מות הקשה שפוגעת בעיקר בחברה הערבית. "אם הילדים שמעו על רצח, או אני לא מצויר את האקדה, אלא את התחושות של הילדים", הוא אומר. "אני מרגיש את הפחד של הילדים שלי לצאת מהבית. שאלת קודם למה אני לא מצביע בכחירות. אז התשובה היא שאני לא רואה שד-ברים משתנים. אבל אם היה משהו שהיה אומר למשפחות הפסע שהוא יתפוס אותן ויחנוק אותן ויעשה שקט, לא משנה מי זה היה, אפילו נת-ניהו, הייתי מצביע לו. זה הדבר הכי חשוב לכל מי שחי פה. כמעט כל חודש יש הרוג פה בעיר". לחלק של כרים בתערוכה בחר אלח'טיב שחאדה בציורי הילדים המעוותים ובציורי הפ-רחים, ואילו בר אור בחרה כמה דיוקנאות עצי-מיים, שלא הוצגו עדיין. "בעבודות של כרים מע-ניין אותי המאבק שהיה לו עם עצמו, עם הציור, עם פיתוח השפה, עם פריצת הגבולות של עצמו

ואומץ. או בנית לי סטודיו באום אל פחם, קני-תי ספרים, ביקרתי בתערוכות ולימדתי את עצי-מי. זה לא רק ללמוד, אלא גם לחפש. אני הת-למיד ואני המורה, אני האספן ואני מנהל הגל-ריה. זה תהליך מאוד מסוכן וקשה. זה כמו שאת שמה לוחם באמצע המדבר ונותנת לו בקבוק מים ואומרת לו, אתה חייב ללכת. אם לא תמשיך בד-רך, אתה תמות".

תהליך הלימוד, לדבריו, ארך עשרים שנה. "התחלתי בצבא. זה היה המפתח של הדלת. הר-גשתי שאני ממשיך מהמקום שבו עאסם הפ-סיק. זה כוח, וזה גם מפחיד. מה, אתה ממשיך את הדרך של אמן שהוא מאייסטר, ואתה עדיין ילד? אבל הניצוץ הזה הביא אותי למקום שא-ני עומד בו היום. עד גיל 27-28, ציירתי קקטוס. מהקקטוס הזה למדתי הכל - צבע, קומפוזיציה, אומץ לב, סבלנות, עקשנות".

ומתי זה השתנה?

"לפני חמש שנים התחלתי להרגיש שעכשיו אני עושה את הדברים שלי, שזה אני. וגם הקקטוס שאני עושה, יש הבדל בינו לבין מה שעשה עא-סם. והתחלתי לצייר עוד צמחים בנוף פה מסביב - רקפות, נרקיסיים, ועתה יסמין, שהם חשובים לא-נשים פה. באביב את רואה פה בשדות שטיח של צבעים. והדיוקנאות העצמיים, הם גם חדשים".

פריד אבו שקרה: "כשמשפחה אחת עוסקת בנושא אחד, ולא חשוב אם זה חקלאות או אמנות או הייטק, תמיד יש חילוקי דעות. כל אחד רוצה להיות הכוכב"

"אני אמן שמגיב למציאות. בעבודות שלי עס-קתי באירועים בסוריה, בעיראק, כמוות של יל-דים ופליטים. יש לי סדרה של צעצועי נשקים שקברתי באדמה, שיצרת ב-2007. אני לא אמן נרטיבי, אבל אני אמן מגיב. אני לא אמן פולי-טי, ואני גם לא אמן פמיניסטי בגלל שאני רוקם. יש לי את זה בארגו הכלים שלי, ואני יודע לה-פגיש את המטוס עם הרקמה ועם המחט והחוט. אנחנו גם משמיעים את הקול, שהאמנות הפל-סטינית בכלל עדיין לא הגיעה למקום של לע-שות אמנות לשם האמנות. אנחנו מתחילים קצת לגעת במקום הזה. אבל אי אפשר להגיע, התור-חים רועמים ואנחנו עושים אמנות לשם האמנות. המחאה קיימת, והתגובה קיימת. הקו הירוק ער-בר לנו פה בין הרגליים, אנחנו בתוך המציאות הישראלית וגם הפלסטינית. אנחנו נוגסים מכאן ונוגסים מכאן. כשאומרים לי שזה מתסכל, אני אומר, זה גם כיף לא רגיל. אני בתוך שתי תר-בויות, לא מוותר לא על זו ולא על זו".

לכן גם נשארת באום אל פחם?

"אני אוהב לנסוע. מ-2004 עד 2017 הייתי בתל אביב, וגם נסעתי הרבה לחו"ל. התגרשת, ואז התחתנתי פעם שנייה ובניתי בית עם סטו-ר דיו באום אל פחם. פעם העליתי על נס את האד-מה שלי שכבשו אותה ואמרתי: זו האדמה שלי והבית שלי. ועם הזמן התחלתי להרגיש שהבית האמיתי שלי הוא הגוף, והוא ילווה אותי לכל מקום, גם לקבר. בית הוא גוף, הוא נשמה, הוא יחס, הוא איך אתה מבין את עצמך בתוך הער-לם. אז בכל מקום אני מרגיש שייך - בניו יורק, בצרפת, בתל אביב. זה לא אומר שאני מקבל את הכיבוש. יש מעשים שאסור לעשות. אסור לדכא בני אדם ואסור לכבוש אותם".

כרים: מעבר לגבולות

כרים, יליד 1982, מעולם לא עזב את אום אל פחם וגם לא למד לאורך זמן בבית ספר לאמ-נות. לעומת המאבק בציפיות המשפחתיות שמ-תארים בני הדור המבוגר יותר, על כרים המש-פחה הטילה את המשימה להפוך לאמן ולהמ-שיך את דרכו של עאסם.

הוא בנו של מוחמד, אחיו הבכור של עאסם, וגדל בצל המאבק המשפטי על יצירותיו של דו-דו. האמנות של עאסם ודמותו, הוא מספר, נכנ-סו לתוכו כמו אינפוזיה לדם. "כילד, תפסתי את המבחול והתחלתי להעתיק ציורים של עאסם, אבל בלי גבולות, בלי מודעות. ובאותו זמן הב-שמה של עאסם נכנסה אלי לגוף. הדודים שאלו למה אני מעתיק את עאסם. ולא ענית, כי לא הייתה לי יכולת לדבר ולהסביר מה אני מרגיש". כשסיים את לימודיו בתיכון החליט אביו לשלוח אותו ללמוד אמנות. "אבא היה הראשון שהאמין בי, וחשב תמיד שיש לי מקום חשוב בין האמנים החשובים. אז הוא תרם וורס. המקום שא-ני נמצא בו היום, זה רק בזכות אבא".

זה שונה מאוד מה שעברו הדודים שלך. "קודם, לרצות להיות אמן, במגור הערבי, זה כמו שאת תגידי למישהו שהוא יכול להיות על הירח. זאת היתה מחשבה מאוד מוזרה. אבל אחרי שעאסם נפטר, והמשפחה ראתה שמציגים ור-צים לקנות את העבודות שלו, פתאום הבינו שזה דבר גדול. אז מכאן התחילו לכבד ולהאמין בו". כרים למד במדרשה בבית ברל שנה אחת ועזב. "הרגשתי שהם מלמדים בשביל תעו-דת הוראה, ולא בשביל לתת לאמן יד ומחשבה